אריה אולמן

ייסורי איוב ומשמעותם

פתיחה
איש תם וישר
במה טעה איוב
לא חטא בשפתיו
זווית הראיה הנכונה
נפשו של איוב

פתיחה

ספר איוב מעלה שאלות רבות, בין בצורתו ובין בתוכנו. נראה כי השאלה המרכזית והמשמעותית ביותר בספר היא שאלת 'צדיק ורע לו' - מדוע סבל איוב הצדיק כפי שסבל? לכאורה, התשובה ניתנת לנו, הקוראים, כבר בתחילת הספר - הויכוח בין הקב"ה לשטן גורם לקב"ה לנסות את איוב. תשובה זו איננה מספקת, כפי שמסביר עמוס חכם בפירושו לספר (דעת מקרא לאיוב, עמי 11 במבוא):

> "אין הנסיון נזכר עוד בספר, לא בדברי הרֵעים ולא בדברי אליהוא ואף לא בדברי הקב"ה אל איוב, ולא בדברי ההכנעה של איוב ובחתימת הספר. ובאמת, אין התשובה של 'נסיון' מסלקת את כל הספקות, משום שאין אנו יכולים להבין, למה מנסה הקב"ה את הצדיק, הלא כל הנסתרות גלויות לפניו"

מעתה, צריכים אנו להסביר את ייסורי איוב בצורה אחרת, אם כי לא ניתן להתעלם מהדיון בין הקב"ה והשטן בשעה שאנו מחפשים תשובה לשאלה. בחיפושנו זה באים אנו לידי מבוכה, שהרי התשובות הרגילות בידינו הן תשובותיהם של רעי איוב: שכר וענש, פיצוי בעולם הבא וכדומה. תשובות אלו, כפי שנראה בספר, אינן עומדות בפני קושיות איוב. נותר רק לפנות אל מענה ה', נבוכים כאיוב עצמו, ולבקש תשובה. כאן מגיעה המבוכה לשיאה - במה עונה הקב"ה על שאלותינו? ומה בדברי הקב"ה גורם לאיוב להכנע מפניו? אין אנו מצליחים לראות בדברים אלו תשובה.

רבים בכל הדורות ניסו לפתור תמיהה זו[1], ולמצוא את משמעות דברי הקב"ה. ישנן שלוש דרכים עיקריות בהבנת משמעות דבר הקב"ה:

א. רוב הראשונים, דוגמת הרמב"ם (מו"נ ג,כג), רמב"ן (תורת האדם שער הגמול עמי רפ) וראב"ע (בפירושו לספר, מב,ג), סברו שמטרת המענה להבהיר שאין האדם יכול להבין את הדברים עד תומם, אולם הוא יכול להיות בטוח בעובדת השגחתו של הקב"ה או בחכמתו (בכך נחלקו המפרשים הנ"ל).

ב. המלבי"ם (בעיקר סוף ההקדמה), ואחריו גם יחזקאל קויפמן[2] ואחרים, סברו שעצם התגלות הקב"ה ממלאת את תקוותו ומתקנת את שברו של איוב, וממילא שאלותיו מאבדות את משמעותן.

ג. בדורות האחרונים העלו הגרי"ד סולוביצ'יק[3] ומ"צ סגל[4] (כל אחד לפי דרכו) את האפשרות שאין מטרת המענה לענות על שאלותיו של איוב כלל, אלא מטרתו אחרת.

השווה שבכל הפירושים, שלא מצאו בדברי הקב"ה תשובה ישירה לדברי איוב. אף לא אחד מן ההוגים המרכזיים שעסקו בנושא הסביר את מענה הקב"ה כמסביר את דרך הנהגתו, וכיום שלטת הדעה שמעשי ה' גדולים ונשגבים מכדי שנבין אותם ומוטב שנתעלם בכלל מהשאלה.

במאמר זה אנסה לבחון את משמעות ייסוריו של איוב מתוך עיון מקביל בפסוקי המענה ובמדרשי חז"ל המתייחסים לייסורי איוב. כפי שמתברר במהלך הדברים, הבנת דברי הכתוב עוזרת להבנת כוונתם של חז"ל, וכן להיפך, על ידי דברי חז"ל אנו יכולים להבין טוב יותר את פשט הפסוקים ולתת את לבנו לדברים שאולי לא היינו מוצאים לבד. אמנם, לא כל חכמינו היו בדעה אחת, ולצד הצגתו כאחד מגדולי המאמינים, אחרים טענו שכפר בתחיית המתים. על כן איני בא לצייר במאמר את "עמדתם של חז"ל כלפי איוב". אולם אצעד בעקבותיהם של כמה חכמים שהציעו עמדה חדשנית ביחס לאיוב, בנסיון לשלב את שתי העובדות המוזכרות בספר - היות הקב"ה א-ל אמת שאינו עושה עול, והיות איוב צדיק שלא מגיעים לו ייסורים שכאלה. בכל זאת, אם ניתן לומר משהו על "עמדת חז"ל",

---

[1] ראה מאמרה של לובה חרל"פ, מענה ה' בספר איוב, שנתון מכללת ליפשיץ תש"ן, בו היא מסכמת ומנתחת את תשובותיהם של רוב ההוגים שנדרשו לנושא בדורות האחרונים.

[2] י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית כרך ה עמ' 614-615, מוסד ביאליק, ירושלים-ת"א תשט"ז.

[3] בתחילת מאמרו 'קול דודי דופק' (מופיע למשל בתוך 'איש האמונה' עמ' 73-72).

[4] מ. צ. סגל, מבוא המקרא חלק ג עמ' 650-651, קרית ספר, ירושלים תש"ך.

יש לומר שממרבית המקורות משתקף יחס חיובי מאוד לאיוב. כך עולה גם מדברי "המספר" בספר איוב, ושני דברים אלו נותנים חיזוק מסויים לעמדה שאציג.

איש תם וישר

נקודת המוצא של הספר היא היות איוב צדיק - כך פותח הספר (איוב א,א)[5]: "וְהָיָה הָאִישׁ הַהוּא תָּם וְיָשָׁר וִירֵא אֱלֹהִים וְסָר מֵרָע". בפשט הפסוק שבח גדול לאיוב ומעין 'מודעה רבה לאורייתא' שאיוב צדיק וייסוריו לא באו בשל חטא שחטא. קביעה זו חוזרת ומקבלת אישור פעם שניה ושלישית בדברי הקב"ה לשטן (א,ח ; ב,ג): "הֲשַׂמְתָּ לִבְּךָ עַל עַבְדִּי אִיּוֹב...". אולם, דווקא את הפסוק הזה היו שדרשו לגנאי. ראשון שבהם הוא רבן יוחנן בן זכאי שדבריו מובאים במשנה (סוטה ה,ה):

> "אמר רבי יהושע: מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי, שהיית דורש כל ימיך שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה שנאמר "איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע". והלא יהושע תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה".

כנראה בעקבותיו הלך רש"י בפירושו לפסוק: "אך בדברים שבין קונו לבינו לא היה צדיק, לכך נאמר 'וירא אלהים וסר מרע' ". יסוד דרשה זו בסדר התארים[6], שהרי היינו מצפים להדרגה עולה - קודם "סר מרע" ורק אח"כ "תם וישר". לכן סביר להניח שריב"ז ורש"י אחריו ראו בכך סיוג לצדקתו של איוב[7]. אמנם, רבי יהושע בן הורקנוס במשנה הנ"ל דוחה דרשה זו ולומד מדבריו המפורשים של איוב (כז,ה) "עַד אֶגְוָע לֹא אָסִיר תֻּמָּתִי מִמֶּנִּי" שאמנם עבד מאהבה.

היחס לאיוב כצדיק גמור מוכח גם מפסוקים נוספים (א,כב): "בְּכָל זֹאת לֹא חָטָא אִיּוֹב וְלֹא נָתַן תִּפְלָה לֵאלֹהִים" ובמיוחד דברי הקב"ה לשטן (ב, ג): "וַתְּסִיתֵנִי בוֹ לְבַלְּעוֹ חִנָּם", שמהם ברור שאיוב לא היה ראוי לעונש ולא בשל כך התייסר. אמנם, אחר דברים אלו איוב מתנסה

---

[5] מכאן ואילך, ציון פרק ופסוק ללא ציון ספר- מספר איוב.

[6] נראה לי שכך מתפרשים דברי רש"י 'לכך נאמר וירא אלהים וסר מרע', וכן נראה לי דיוק זה בפסוק מסברא. אמנם, אולי ניתן לומר שרש"י התכוון רק לעצם ההדגשה של יראה ואי עשיית רע בתיאור צדקתו, ולא לדברים בכיוון של "עשה טוב" (דבר זה מודגש יותר ב'נאום ההגנה' שלו בפרקים כ"ט-ל"א, שם הוא מזכיר בעיקר את הימנעותו מעשיית רע).

[7] ראה הרחבה והסבר של גישה זו בספרה של רחל מרגליות "איוב כמו שהוא", כרך ב', הבעיה ופתרונה, ראובן מס, ירושלים תשמ"ח.

בנסיון נוסף שבסופו נאמר (ב, י) "בְּכָל זֹאת לֹא חָטָא אִיּוֹב **בִּשְׂפָתָיו**" ועל זה אומר רבא (בבא בתרא ט"ז ע"ב): "בשפתיו לא חטא, בלבו חטא".

מפרשים רבים הלכו בעקבות דברי רבא אלו. אולם, אני מעדיף את פירושו של ראב"ע לפסוק - "להורות כי עוד יחטא בשפתיו ויוציא מפיו מילים ברוב צערו". לפי ראב"ע איוב צדיק היה ולא עלה על הדעת כלל שיחטא בליבו. ציין לנו הכתוב ש**כעת** לא חטא אפילו בשפתיו, אם כי בהמשך יחטא מרוב צער. כך דבריו של רבא עצמו (בבא בתרא שם) "מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו" מובנת יותר.

לעניות דעתי, ניתן אף לומר שאין פסוק זה אלא הקבלה לפסוק הקודם "...לא חטא איוב ולא נתן תִּפלה לאלהים", שם מפרש ראב"ע: "לא יצא **מפיו** דיבור שאין לו טעם". כאן, כמו שם, מדובר על אמירה לא ראויה שמתוך כאב, רק מכך יש לחשוש אצל איוב.

במה טעה איוב

הגענו למסקנה שאיוב צדיק שלם[8] היה, ולא היה כל מקום לטענות הרעים שייסוריו באים כעונש על חטאיו. למרות זאת, רבים פירשו[9] כי טענותיו של איוב בתוך הספר מהוות כפירה, ואסור לאומרן, גם אם אין להאשימו כיוון שהתייסר. דעה זו מסתברת מסיכום דעת אליהוא[10] (לה,ב–ג): "באיוב חרה אפו על צדקו נפשו מאלהים, ובשלושת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה, וירשיעו את איוב". לדעת אליהוא, איוב צדיק ולא התייסר בשל חטא. לכן הוא כועס על הרעים שהרשיעו את איוב, למרות שלא הייתה להם טענה משכנעת. אמנם, גם איוב טעה בכך שהוא טען כי הא-ל עשה עוול כלפיו[11].

סיוע נוסף לדעה שאיוב הגיע למסקנות מוטעות יש בדברי הקב"ה אליו (ל"ח, ב): "מִי זֶה מַחְשִׁיךְ עֵצָה בְּמִלִּין בְּלִי דָעַת", (מ,ח) "הֲתַרְשִׁיעֵנִי לְמַעַן תִּצְדָּק?". מדברים אלו נראה שדברי איוב אינם נכונים ולא נהג נכונה שאמרם. לעומת זאת, באופן מפתיע בסיום הספר פונה הקב"ה אל אליפז ואומר (מב,ז): "חָרָה אַפִּי בְךָ וּבִשְׁנֵי רֵעֶיךָ כִּי לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדִּי

[8] תמים, ולא רק בדורותיו.

[9] ראש וראשון להם רבא בדבריו בגמרא שיובאו להלן, ובדרכו הלכו (ברמות שונות של חריפות) רמב"ן, רלב"ג (לשניהם ראה אצל מרגליות, בפרק הגיבור בנפתוליו) ראב"ע (בפירושו למ"ב ז למשל), ועוד.

[10] בעיני רוב הפרשנים, דברי אליהוא נחשבים כהכנה לתשובת ה' או לתשובה נכונה בפני עצמה.

[11] הרמב"ן בפירושו (לב,ג כותב: [אליהוא] "לא ירשיענו לאמור שהיה רשע וחוטא, ויצדיק אותו. אך לא יצדיקנו מאלוקים לאמור כי האל יעוות משפט".

אִיּוֹב"[12], מדברים אלו נראה, שאיוב לא צדק רק בהתעקשותו על כך שהוא צדיק אלא גם בטענותיו במהלך הספר.

יש שפתרו סתירה זאת ע"י הטענה שדברי הקב"ה התייחסו ל'חזרתו בתשובה' בסוף, או שנסלח לו בשל סבלו הקשה[13], אולם דברים אלו נראים לי כדחוקים בפשוטו של מקרא. לעניות דעתי איוב, שסבל קשות, נהג נכונה בשאלותיו[14] הקשות כלפי מעלה. כפי שמסביר הרמב"ן (תורת האדם עמי רפא): "חובת כל נברא עובד מאהבה ומיראה לתור בדעתו לצַדֶּק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת". איוב, היודע (יג,טז) "כִּי לֹא לְפָנָיו חָנֵף יָבוֹא", מממש את מאמר חז"ל (ירושלמי, ברכות ז,ג ומגילה ג,ז): "יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו", ומבקש תשובה אמיתית ומלאה. הקב"ה, לפי הבנתי, לא אומר שאיוב לא יוכל להבין אלא מסביר לו מדוע אמנם התייסר, ומדוע באופן עקרוני אין לפקפק בצדקת הקב"ה גם כשנראה שהיא מתנגשת עם צדקת האדם.

כך יש להסביר את דברי אליהוא, "חרה אפו על צדקו נפשו מאלהים" ומענה הקב"ה, "תרשיעני למען תצדק". מוקד הביקורת אינו על כך שאיוב טוען לצדקתו, אלא על כך שהוא מרשיע את הקב"ה – אליהוא כועס על כך שהוא מצדיק את עצמו על חשבון צדקת הקב"ה. אמונתו החזקה של איוב (יג,טו) "הֵן יִקְטְלֵנִי לוֹ אֲיַחֵל", מתערערת מעט במהלך הדיון עם הרעים, ורק בכך טעה איוב.

לא חטא בשפתיו

כבר ראינו שנחלקו רבן יוחנן בן זכאי ותלמיד תלמידו רבי יהושע בן הורקנוס האם איוב מאהבה עשה או מיראה עשה. ניתן לומר שהמחלוקת היא בדבר טענתו של השטן (א,י): "הֲלֹא אַתָּה שַׂכְתָּ בַעֲדוֹ..." ואח"כ (ב,ה) "אוּלָם שְׁלַח נָא יָדְךָ וְגַע אֶל עַצְמוֹ וְאֶל בְּשָׂרוֹ אִם לֹא

---

[12] כל הפרשנים שראיתי (ובכלל זה כל גדולי הראשונים שהתייחסו לכך) למעט בעל המצודות, הבינו שה' אומר כאן שהרעים טעו **בניגוד** לאיוב ולא **כמו** איוב. כך מסתבר מהכינוי "עבדי" בו ה' מכנה את איוב.

[13] חזרתו בתשובה - למשל ראב"ע מב,ז או הרמב"ם במורה נבוכים ח"ג כג. בשל סבלו - הרמב"ם מבין כך את דברי רבא "שאין תופסין אדם בשעת צערו" וכנראה שזו גם דעת רש"י ותלמידיו.

[14] ודוק - שאלותיו. להבנתי, איוב אינו טוען שאין השגחת ה' בעולם, אלא מעלה זאת כאפשרות אותה הוא בודק. אפשרות זו מתחייבת, הן מתוך דברי ה' שאיוב 'דיבר נכונה' - שלא ייתכנו אם כפר בהשגחתו, והן מתוך דברי איוב על השגחה במקומות רבים, לרעה כמו ט, יז; יג,כ-כח; כז,ב או לטובה כמו ט,ד-י; יב,יז-כה; כח,כג-כד; לא,ג-ז ועוד. איוב מדבר מתוך בלבול ומבוכה גדולה, הן ברמת הייסורים האישיים והן ברמת הקושיה האמונית על ה'. איוב אינו מציע דרך מוגדרת להסברת פעולות ה' אלא שואל, מעלה אפשרויות ומחכה לתשובת ה'.

אֶל פָּנֶיךָ יְבָרֲכֶךָּ". נראה שהשטן מדבר בדיוק על כך – איוב עובד את הקב"ה מיראה, ואם רק יסבול אמונתו תתערער, והקב"ה מאפשר לשטן בספר לבדוק זאת, אם איוב יישאר באמונתו, משמע שאינו מושפע משיקולי שכר ועונש, ועבודתו מיראה, ואם אמונתו תתערער, משמע שעבד מתוך אהבת השכר, והחשש מהעונש[15].

בדיון במשנה, לפי ריב"ז צדק השטן בטענתו כלפי איוב, ואילו רבי יהושע טוען שהשטן טעה בדבריו. רבא בגמרא קיצוני אף יותר מריב"ז ודורש (בבא בתרא טז ע"ב):

"בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו" - אמר רבא: בשפתיו לא חטא, בלבו חטא. מאי קאמר? "ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה" אם לא איפוא מי הוא? אמר רבא: בקש איוב להפוך קערה על פיה".

לדעת רבא, איוב כפר בהשגחה במהלך ויכוחיו עם הרעים. אמנם, רבא עצמו היה זה שהציג את הנסיבות המקלות שבמקרה איוב (בהמשך הגמרא שם): "'אִיּוֹב לֹא בְדַעַת יְדַבֵּר וּדְבָרָיו לֹא בְהַשְׂכֵּיל" אמר רבא: מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו".

לעומת גישה זו, תנאים ואמוראים רבים התייחסו לאיוב בחיוב[16], כרבי יהושע שהוזכר למעלה. הגמרא המתייחסת למשנה שהזכרנו ממסכת סוטה, מביאה ברייתא בה לומד רבי מאיר (סוטה לא ע"א): "מה ירא אלהים האמור באברהם - מאהבה, אף ירא אלהים האמור באיוב - מאהבה". רבי יוחנן[17] מעריך את איוב אף יותר ואומר (בבא בתרא טו ע"ב): "גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה", ובאיוב כתיב: "איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע" גם לפי דעות אלו ניתן לומר שכל זה אמנם נכון - לפני הנסיון, אך לאחריו חטא איוב במחשבתו, אמר מה שלא היה צריך לומר, וכפר בהשגחתו של הקב"ה. אמנם, בשל צרותיו אין להאשימו על מרירותו, אך 'בכל זאת' לא עמד בניסיון. לעומת זאת בירושלמי ישנה דעה שאינה משתמעת לשני פנים (סוטה ה,ו):

---

[15] היו שראו בדיון בין ה' לבין השטן ניגוד לעקרונות הגמול המפורסמים במקרא, אך לי נראה שאין כאן שאלה כלל. אכן הגמול קיים ופועל מכיוון שה' אל צדק, אך זה עניין תיאולוגי. האדם צריך להאמין ולהתנהג בצורה טובה בלי קשר לשכר או לעונש שיקבל, זו חולשה אמונית ומוסרית לעשות רק בשל הגמול, למרות שהוא בוודאי קיים.

[16] ראה למשל תוספתא סוטה פרק ו וכן אבות דרבי נתן פרק ז (ד"ה יהי ביתך פתוח לרווחה).

[17] שהיה בעצמו בעל ייסורים גדולים עד שבדיון בבבא בתרא לגבי זמנו של איוב הוא אומר: "מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריה". ברור שהוא מתכוון בכך לעצמו, שהרי טבריה נבנתה רק לאחר חורבן בית שני, מאות שנים לאחר שנחתם התנ"ך לכל הדעות (כך שמעתי מהרב יעקב מדן ומהרב יוסי אליצור).

"אימתי היה איוב? רבי שמעון בן לקיש בשם בר קפרא: בימי אברהם אבינו היה הדא היא דכתיב "איש היה בארץ עוץ איוב שמו" וכתיב "את עוץ בכורו"... רבי שמעון בן לקיש אמר: איוב לא היה ולא עתיד להיות. מחלפה שיטתיה דר' שמעון בן לקיש, תמן אמר רבי שמעון בן לקיש בשם בר קפרא: בימי אברהם אבינו היה, והכא הוא אמר הכין? אלא הוא היה וייסורין לא היו. ולמה נכתבו עליו? אלא לומר שאילולי באו עליו היה יכול לעמוד בהן"

מקשה הגמרא כיצד אמר ר"ש בן לקיש בתחילה שאיוב בימי אברהם, ואח"כ אומר שלא היה כלל[18], ומתרצת שהיה אך לא התייסר, ומסיימת באמירה מפורשת שהספר מתאר עמידה מוצלחת בייסורים. כאן עולה השאלה הגדולה, אם איוב צדיק, ויתר על כן, אם הוא התנהג נכון גם בעקבות הנסיון (כפי שמפורש בירושלמי, נראה בחלק מדברי חז"ל בבלי, ומסתבר מפסוקי הספר עצמם), מדוע התייסר איוב בתחילה ומדוע השתתק מטענותיו בסוף?

התשובה הפשוטה העולה מהירושלמי היא "לומר שהיה יכול לעמוד בהן". תשובה זו אינה נראית כמספקת וקשה להאמין שהירושלמי אכן חושב שזו הסיבה בגינה נכתב הספר[19]. לכן, חיפשתי תשובה מדרשית אחרת לשאלה זו, ומצאתי מדרש שהוא לכאורה מעט תמוה (שמות רבה פרשה כא ד"ה "מה תצעק אלי" אות ז):

"ור' חמא בר חנינא פירשה משום אביו: משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר. בא זאב להתגרות בצאן. רועה שהיה בקי מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר: יהא מתגׁשש בזה עד שנעבור את הנהר ואח"כ אני מביאו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקטרג אותן. אמר לפני הקב"ה: רבש"ע, עד עכשיו היו אלו עובדים עבודת כוכבים ואתה קורע להם את הים? מה עשה הקב"ה? מסר לו איוב שהיה מיועצי פרעה דכתיב בו (איוב א,א): "איש תם וישר", אמר לו: הנו בידך. אמר הקב"ה: עד שהוא מתעסק עם איוב ישראל עולים לים ויורדים ואח"כ אציל את איוב והוא שאמר איוב (איוב טז,יב): "שָׁלֵו הייתי ויפַרְפְּרֵני".

פשטו של המדרש קשה, וכי הקב"ה צריך תחבולות בכדי להתגבר על השטן? ומה ענין ייסוריו של איוב ליציאת בני ישראל ממצרים? התלויים הם זה בזה? נראה לי שצריך

---

[18] אמנם בפעם הראשונה הוא מדבר בשם בר קפרא, אך נראה שהגמרא מניחה שאם הוא מצטט אותו הוא מסכים לדבריו.

[19] אולי שאלת הירושלמי באה לאחר שכבר נכתב הספר למטרה מסויימת, וכונתה מדוע הייסורים יוחסו לאיוב, שלא נתייסר במציאות? ואז נבין את הירושלמי כך: "ולמה נכתבו **עליו**, לומר...". אך זה נראה לי קצת דחוק, וראה בהערה האחרונה במאמר הצעת הסבר אחרת.

להפשיט את המדרש ממחלצותיו הסיפוריות ולהתייחס לשלד: מטרת הקב"ה הייתה להציל את ישראל ואיוב היה הכלי לעשות זאת. כוונתו ללמדנו על הצדק האלוקי, להראות לנו שייסוריו של איוב, הבלתי מוצדקים לכאורה, הופכים לנכונים ומוצדקים כשמביטים על התמונה הכללית. ייסוריו של איוב מוצדקים, אם הם באים למען אחרים, כפי שייסורי התיש הנמסר בטלפי הזאב מוצדקים כאשר הם באים להציל עדר צאן שלם, אע"פ שהתיש לא יבין לעולם מדוע הופקר למול הזאב.

ייסוריו של איוב, מלמד אותנו המדרש, לא באו בגלל סיבות התלויות בו. לא חטא, לא חסרון ולא דעה שאיננה נכונה גרמו לייסורים. למרות זאת היו ייסורים אלו מוצדקים, מוצדקים מנקודת ראותו של בעל הבירה, מנקודת המבט של מי שאחראי על כל יצוריו ומשגיח עליהם. זוית ראיה זו לא עלתה על דעתו של איוב, ומדוע שתעלה? איוב ורעיו, ואפילו אליהוא שדבריו נכונים, מתרכזים כולם בהבנתו של האדם את העולם, את הצדק ואת ה'. אף אחד מהם אינו רואה את העולם מהזוית של המשגיח עליו.

זווית הראיה הנכונה

להסברו של רב חמא בר חנינא בשם אביו יש יסודות חזקים בספר, ולעניות דעתי נראה שהם פשט מענה הקב"ה הראשון לאיוב. חציו הראשון של פרק **לח** מהווה תשובה ישירה לדברי איוב הראשונים בפרק **ג**, בקללו את יומו[20].

ראשית, ניתן לראות את הקשרים הלשוניים והביטויים הרבים שחוזרים בשני הפרקים: אור וחושך, צלמות, רן/רננה, ככבים, שחר, רשעים, ענן, דלת, מות ועוד. שנית, לעיתים נראה שהקב"ה מגיב ישירות לדברי איוב: איוב אומר (ג,ג) "יֹאבַד יוֹם אִוָּלֶד בּוֹ" וה' שואל כנגדו (לח,כא) "יָדַעְתָּ כִּי אָז תִּוָּלֵד?", איוב (ג,ז) - "אַל תָּבֹא רְנָנָה בוֹ" (בלילה) וה' עונה (לח,ז) "בְּרָן יַחַד כּוֹכְבֵי בֹקֶר" כלומר בלילה אכן אין רננה, אך לאחריו יש גם בוקר. איוב חושב (ג,יז) ש"שָׁם רְשָׁעִים חָדְלוּ רֹגֶז" אך הקב"ה מודיע לו שלא כך אלא (לח,טו) "וְיִמָּנַע מֵרְשָׁעִים אוֹרָם", כמו כן, רבות משאלותיו הרטוריות של הקב"ה לאיוב שלכאורה באות ללעוג לו, הן גם כן תגובות לטענותיו. כך למשל (לח,יב) "...צִוִּיתָ בֹּקֶר? יִדַּעְתָּה הַשַּׁחַר מְקֹמוֹ?", (לח,יז)

[20] רבות מן ההשוואות המובאות להלן מקורן במאמרו של שלמה בכר "מענה ה' לאיוב", בית מקרא פ' תשרי-כסלו תש"מ, שממנו לקחתי גם את עצם הרעיון להשוות בין הפרקים. עם זאת, אני מסביר את הדברים בצורה שונה.

"הֲנִגְלוּ לְךָ שַׁעֲרֵי מָוֶת וְשַׁעֲרֵי צַלְמָוֶת תִּרְאֶה?" ועוד[21]. נראה מכאן בבירור שדברי הקב"ה אינם סתמיים אלא מהוים מענה ישיר לטענות איוב, דברי הקב"ה מתייחסים לתוכן דבריו ולצורתם. אך במה הם עונים?

שני מאפיינים במענה יעזרו לנו לגלות זאת:

א. ביטויי מחשבה ותכנון - במענה מופיעים ביטויים רבים הקשורים לחכמה, כמו עצה, דעת, בינה ביחס לפעולות הקב"ה בעולם. ביטויים אלו נעדרו לגמרי מדברי איוב בפרק ג.

ב. גבול והגבלה – חוזר כמה וכמה פעמים, כמו (לח,ו) "מִי יָרָה אֶבֶן פִּנָּתָהּ", (לח,י) "וָאָשִׁים בְּרִיחַ וּדְלָתָיִם", (לח,יז) "שַׁעֲרֵי מָוֶת וְשַׁעֲרֵי צַלְמָוֶת", (לח,כ) "כִּי תִקָּחֶנּוּ אֶל גְּבוּלוֹ", (לח,לא) "הַתְקַשֵּׁר מַעֲדַנּוֹת כִּימָה" ועוד מספר פעמים.

בפרק ג איוב מתייחס לדברים רבים בעולם, אך מזוית אחת בלבד - צרתו שלו. כך למשל, היום שבו נולד - יאבד, ולילו לא ייספר בשנה. הכוכבים, השחר והאור מוזכרים - אך רק כחלק מן הקללה. לפי איוב אין בכל הדברים הללו צורך, (ג,י) "כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי". מחשבתו של איוב מתפתחת לאורך הספר, והוא מנסח טענות מדוייקות כלפי הקב"ה, אך הבסיס נמצא כאן. איוב סבל עד כדי כך שהעדיף למות, וכל זאת על לא עול בכפו.

הקב"ה מגיב לדברים אלו בדיוק באמרו (לח,ד) "אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיָסְדִי אָרֶץ?". כפי שמקובל לומר, פירוש הדברים הוא טענה כלפי עצם יומרתו של איוב להבין, אך לא כחלק מאמירה שצריך לקבל הדברים כפי שהם ללא שאלות, אלא כאמירה מכוונת. זווית הראיה לצורך הבנת הדברים צריכה להיות של יוצר הארץ ומושלה, לא של אדם התוהה על עצמו. זו פתיחה להסבר דרכי ה' בעולם, אך ההסבר יובן רק אם איוב יצא מתוך המבט הפרטי שלו ויביט אל המציאות כולה. איוב מתחיל להבין זאת כאשר הקב"ה מספר לו על דברים נפלאים ורחוקים שלכאורה אין בינו לבינם כלום, אך כולם באותו עולם שהקב"ה ברא.

הקב"ה אכן מסביר את דרכי הנהגתו. ראשית, מובן שהשגחת הקב"ה על העולם נעשית בחכמה, אך מדובר ברמה גבוהה ביותר של מורכבות. יש יחסי גומלין בין כוכבים וארץ, ים ויבשה, אור וחושך, חוקי הטבע ומזג האויר, חיות ומפלצות וכדומה, וצריך חכמה, עצה, דעת ובינה בשביל לנהל זאת. לאחר שדברים אלו ברורים, הקב"ה מסביר לאיוב שבמערכת כה מורכבת, מערכת בעלת פרטים רבים כל כך, יש בהכרח התנגשויות בין דברים והדבר החשוב ביותר הוא להגביל כל אחד מהם למקום הראוי לו. כך, הקב"ה הוא שברא את הים

[21] יש לציין כאן כי בנוסף לביטויים האלו, שנמצאים בחלק הראשון של פרק לח, גם לתיאור הלויתן בפרק מ קדמו דברי איוב (ג,ח) "יקבהו אוררי יום, העתידים עורר לויתן", ואולי גם שם יש בזה יסוד להבנת תשובת ה' לאיוב.

אך הוא אומר (ל״ח, ח–י): ״וַיָּסֶךְ בַּדְּלָתַיִם יָם... וָאָשִׁים בְּרִיחַ וּדְלָתָיִם״[22], שהרי לצורך קיום היבשה צריך להגביל את הים. כך, הקב״ה מדבר על (לח,יז) ״**שַׁעֲרֵי** מָוֶת **וְשַׁעֲרֵי** צַלְמָוֶת״, ברמזו שהמות הוא גבול הכרחי לחיים. גם לכוכבים אין לאפשר חופש ולכן ״התקשר מעדנות כימה...״. מנגד, ישנם דברים שהקב״ה נתן להם את החופש דווקא (לט,ה) - ״ מִי שִׁלַּח פֶּרֶא חָפְשִׁי וּמֹסְרוֹת עָרוֹד מִי פִתֵּחַ״. אפילו העולם, בתחילת דבריו לאיוב, מוגדר על פי גבולו (לח,ד–ו) - ״אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיָסְדִי אָרֶץ הַגֵּד אִם יָדַעְתָּ בִינָה. מִי שָׂם מְמַדֶּיהָ כִּי תֵדָע אוֹ מִי נָטָה עָלֶיהָ קָו. עַל מָה אֲדָנֶיהָ הָטְבָּעוּ אוֹ מִי יָרָה אֶבֶן פִּנָּתָהּ״. על איוב לדעת כי בעולם מורכב כזה, לא הכל סובב סביבו. הקב״ה טוען כלפיו - מדוע לדעתך הכל, היום והלילה, שמים וארץ, צריך לפעול פי נוחותך? מדוע אתה מצפה שיום או לילה שהיו רעים לך יאבדו, יחשכו, לא ייספרו, יקוללו וכדומה? הלא אם לך קשה ואתה מקווה (ג,ט) ש״יֶחְשְׁכוּ כוֹכְבֵי נִשְׁפּוֹ״, יש אחרים המחכים ל״רָן יַחַד כּוֹכְבֵי בֹּקֶר״. יתרה מזו, הקב״ה חוזר במענהו פעמים רבות על המילה ״ארץ״[23], לומר לך שהקב״ה דואג לארץ כולה ואף חלק ממנה איננו הבלעדי - אפילו האדם. כך הקב״ה אומר בפירוש (לח,כה–כו) - ״מִי פִלַּג שֶׁטֶף תְּעָלָה וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת. לְהַמְטִיר עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ מִדְבָּר לֹא אָדָם בּוֹ״[24].

נפשו של איוב

על פי הרב סולובייצ׳יק, בעצם הייסורים יש מסר לאיוב (איש האמונה עמי 72):

> ״איש תם וישר היית, ירא אלהים וסר מרע. לא השתמשת בכחך ועשרך לרע, נתת הרבה לצדקה... אולם חסרה לך אותה מדת החסד הגדולה בשני מובנים: א. מעולם לא נשאת בעול הציבור ולא השתתפת בצערו ויגונו. ב. לא הרגשת את ייסורי היחיד הסובל... חסד תובע יותר מדמעה רגעית, ממטבע קרה. חסד-

---

[22] נושא הגבלת הים וגליו מופיע גם בירמיהו ה׳ כב.

[23] שבע פעמים - לחיג, יח, כד, כו, לג ולט יד, כד.

[24] עשוי הטוען לטעון שעמדתי אינה שונה בהרבה מעמדת הראשונים שהצגתי בפתיחת המאמר. יש אמת רבה בכך, אצלי כמו אצלם, ה׳ מגלה רק את כללי השגחתו בעולם ולא את פרטיו, אך הבדל חשוב מאוד ישנו. מהראשונים שהזכרתי וסיעתם ניתן להבין שבסיס דברי ה׳ הוא ׳במופלא ממך אל תחקור׳ ואילו לפי הבנתי ה׳ אומר: תחקור ותחקור! לא רק שהחיפוש רצוי, אלא שה׳ אינו אומר באופן כללי ׳האמן בי׳, אלא משיב ומסביר את אחת מצורות השגחתו במפורט. למעשה, אינני חושב שהרמב״ם והרמב״ן (לפחות) יחלקו גם על נקודה זו באופן עקרוני, שהרי הם עצמם עסקו רבות בנושא השגחת ה׳ בעולם, אלא ישנה כאן שאלה של גבול, המתבטאת בהבנת ספר איוב. כמו כן, בניגוד אליהם, שהבינו את מענה ה׳ כמרמז על גדלותו של ה׳ בלבד, אני לומד מן הספר לא רק על תגובתנו הרצויה לסבל, אלא גם על דרכי הנהגת ה׳ בעולם עצמם. לדעתי ממענה ה׳ ניתן להבין שסבל איננו בהכרח על עונש אך בהכרח לטובת כלל בריאתו של ה׳.

פירושו: התמזגות עם הזולת, הזדהות עם כאבו, הרגשת האחריות לגורלו. מדת החסד זו לא היתה בך, לא בנוגע אל הרבים ולא ביחסיך עם היחיד".

הגרי"ד עומד כאן על הנקודה העקרונית - איוב צריך להפנות מבטו החוצה, אל האחר[25]. אין מדובר בחטא או בכשלון, אלא בעליית מדרגה נוספת שעולה איוב מתוך ייסוריו. מתוך דברי הגרי"ד (ומתוך דברינו במאמר) מתברר משהו נוסף - גם לגבי איוב לא היו הייסורים לחינם. הם באו לטובתו, להעלותו להבנה גבוהה יותר וקרבת אלוקים גדולה יותר. הקב"ה אומר לאיוב כך: לא רק שעליך להרגיש בסבל האחר כבסבלך, אלא שעליך להבין שסבלך בא תמורת סבלו של מישהו אחר ואולי משהו אחר ("על ארץ לא איש"...). אם אכן הגעת למדרגה הגבוהה שנדרשה ממך, הרגשת סבלו של האחר כמוך - תבין את ייסוריך שלך ובכך תפטר מייסורי התהיה ותשמח בהם[26].

איוב מגיע למדרגה הנדרשת ממנו, זוכה לקרבת אלוקים, היא הנבואה, וזוכה לגאולה - לא לפני שהוא מתפלל בעד רעיו, בעודו סובל. בכך מראה איוב את הכרתו בעולם שסביבו כהכרתו העצמית, ובכך הוא נדמה לה' שאותו ביקש. לאחר שאיוב לא התחנף ולא חזר בו מטענותיו אלא הבין שהן במישור הדיון האנושי בלבד, לאחר שהוכיח כי לא קיים 'על מנת לקבל פרס' אלא אדרבה, שאף לקרבת אלוקים וללמוד ממעשיו, מקבל איוב את שלו חזרה ואף פי שניים. תורת הגמול של המקרא מתיישמת כצפוי אף כאן[27].

---

[25] הגרי"ד מתמקד רק ביחס אל החברה האנושית והיחיד הסובל, שאותם צריך איוב להכיר מסבלו, אך בעיני תשובת ה' מרחיבה זאת לכלל ההויה, בדומה להגדרתו העקרונית של הראי"ה (אוה"ק ב עמ' תמה): "שירת הנפש, שירת האומה, שירת האדם, שירת העולם". איוב שהיה צדיק גמור, הסתפק במימד הנפש, אך הקב"ה, בתהליך הייסורים וההתגלות שבסופם, מקפיץ את איוב למדרגה הגבוהה של 'שיר מרובע'.

[26] דרשו חז"ל (ילקוט שמעוני רמז תתרלה) את הפסוק (איכה ג,א) "אני הגבר ראה עוני" כאילו כנסת ישראל אומרת: אני היא איוב. בוודאי בדורנו, העוסק באיוב ראוי שיתייחס למשמעות דבריו ביחס לשואה שבה היה העם היהודי איוב שבאומות. מהדברים שהעליתי במאמר ניתן להביא סיוע מסויים לאלו שהסבירו את השואה כהכנה להקמת מדינת ישראל, בוודאי למי שרואה במדינה 'אתחלתא דגאולה', התחלת גאולתו והצלתו של העולם כולו. עם זאת, נדמה שביחס למאורע כה איום תשובה זו אינה מספקת והיא אולי בבחינת 'חזי לאיצטרופי'.

[27] הסברתי במאמר את תשובת ה' לבעיות שאיוב מעלה, אך פתיחתו נראית כעוסקת בעניין אחר. בהערת הסיום ברצוני להעלות השערה בנוגע לכך. כפי שהסברתי, ה' מסביר לאיוב שייסוריו היו לצורך העולם, אך לאיזה צורך? ניתן להבין בצורה חדשה את דברי הירושלמי "ולמה נכתב? לומר שאילו היו היה יכול לעמוד בהם". אולי כוונת הירושלמי לרמוז על שאלה עקרונית שמעלה השטן - האם בני האדם עושים מעשיהם מיראת העונש ותקוות השכר, או גם מתוך מניעים טהורים של צדק, מוסריות ואמונה. איוב הוכיח שהשטן טעה. הצעה דומה לגבי משמעות ספר איוב, ראה במאמרו של מ. א. ענת, מהות המבחן בספר איוב, בתוך זר לגבורות, קרית ספר תשל"ג.